

Mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering

13.1 Inleiding

In NRM5 werd het thema mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering behandeld. De aanleiding hiervoor was dat de strafbaarstelling van artikel 273f Sr sinds 1 januari 2005 ook gericht kan zijn op mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Bij mensenhandel met betrekking tot organen gaat het gezien de delictsomschrijving niet alleen om de verwijdering van organen, maar ook bijvoorbeeld om het arrangeren en/of bemiddelen met betrekking tot reizen naar het buitenland teneinde daar op illegale wijze een orgaan te verwijderen en om het ronselen en/of misleiden van donoren.¹

De verkenning van het onderwerp in NRM5 bestond uit twee deelonderzoeken. Het eerste omvatte een literatuurstudie naar het wettelijke kader voor orgaantransplantatie in Nederland, internationale orgaanhandel, de vraag of Nederlanders daarbij betrokken zijn en het ethische debat over de verschillende manieren waarop organen voor transplantatie beschikbaar zijn.

Het tweede deelonderzoek onder transplantatieartsen en -coördinatoren was gericht op de vraag of er Nederlandse nierpatiënten waren die in Nederland of het buitenland een transplantatienier wilden kopen, geprobeerd hadden te kopen of daadwerkelijk hadden gekocht. Uit de bevindingen bleek dat orgaanhandel niet voorkwam in Nederland, maar dat grotere waakzaamheid rondom dit onderwerp geboden was. Medisch toerisme en orgaantoerisme kwamen mogelijk vaker voor in Nederland dan bekend.

Afbakening begrippen

In de afgelopen jaren zijn er diverse aanwijzingen geweest om aan te nemen dat Nederlandse (nier)patiënten mogelijk gebruik maken van de commerciële handel in organen binnen en buiten Nederland. Zoals in NRM5 wordt betoogd is orgaanhandel niet hetzelfde als mensenhandel, maar kunnen zij in de praktijk wel samenvallen binnen hetzelfde feitencomplex. Ook wordt in NRM5 aangegeven dat de ervaringen van verzekeringsmaatschappijen met orgaantoerisme door Nederlandse nierpatiënten nog niet zijn onderzocht. Om deze reden ligt het zwaartepunt van dit hoofdstuk naast mensenhandel en orgaanhandel, ook op orgaantoerisme en het Nederlandse verzekeringswezen. Omdat het bij (vormen van) orgaanhandel voornamelijk gaat om nierdonatie, ligt de nadruk in dit hoofdstuk in het bijzonder op deze organen.

¹ Aanwijzing mensenhandel (2008Ao22), *Stcr.* 2008, 235.

Tevens spreekt dit hoofdstuk alleen van orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van verwijdering van organen, wanneer gebruik is/wordt gemaakt van levende donoren. Postmortale orgaanverwijdering is medisch mogelijk en er zijn aanwijzingen dat in het verleden in China de organen van geëxecuteerde gevangenen zonder toestemming van de overledene of de nabestaanden zijn verkocht door (individuen binnen) de Chinese overheid.² Recentelijk heeft de Chinese regering toegegeven dat de meeste donororganen in China afkomstig zijn van ter dood veroordeelde gevangenen.³

De vraag rijst echter of in deze gevallen ook sprake is van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Naar Nederlands recht is dat bij reeds overleden personen niet het geval.^{NRM5} Bij postmortale orgaanverwijdering is sprake van overtreding van artikel 9 WOD en artikel 80 van de Wet op de lijkbezorging, indien en voorzover de wilsverklaring van de donor ontbreekt.

Gehanteerde werkdefinities in dit hoofdstuk

- Commerciële orgaandonatie*: beleid of praktijk waarbij organen worden gezien als een verhandelbaar goed, inclusief de koop en verkoop voor elk materieel voordeel.
- Medisch toerisme*: het naar een buitenland reizen om daar een orgaan ter implantatie te ontvangen zonder materieel voordeel.
- Mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering**: het met gebruikmaking van bepaalde (dwang)middelen werven, transporteren of onderbrengen van een ander met het doel diens organen te verwijderen of te laten verwijderen.
- Orgaan**: bestanddeel van het menselijke lichaam of de menselijke vrucht met uitzondering van bloed of geslachtscellen.
- Orgaanhandel**: het te koop aanbieden en daadwerkelijk verkopen van een orgaan, het kopen van een orgaan en het met winstoogmerk bemiddelen en/of het opzettelijk transplanteren van een verhandeld orgaan, tussen koper en verkoper.
- Orgaantoerisme*: het naar een buitenland reizen om daar een orgaan ter implantatie te ontvangen waarbij sprake is van gebruikmaking van orgaanhandel en/of commerciële orgaandonatie, of wanneer de gebruikte middelen (organen, professionele zorgverleners en transplantatiecentra) voor transplantatie bij de buitenlandse patiënt, het vermogen ondermijnen van het onderhavige land om transplantatiediensten te leveren aan de eigen bevolking.
- Orgaantransplantatie**: het complete proces vanaf de voorbereiding van het operatief overbrengen van een orgaan uit de ene persoon naar een ander, inclusief het tussentijds conserveren en opslaan van het orgaan.

2 Shimazono (2007) haalt een onderzoek aan uit 2005 waarbij in een Chinees medisch centrum 450 nier- en levertransplantaties werden uitgevoerd ten bate van niet-Chinese patiënten uit 19 landen. Volgens Algemeen ambtsbericht China van de Directie Personenverkeer, Migratie en Vreemdelingenzaken Afdeling Asiel- en Migratiezaken op 24 maart 2009, p.59 en Huang e.a., 2008, p.1938, heeft China in 2007 de *Regulation on Human Organ Transplantation* aangenomen die stelt dat orgaandonoren, ook geëxecuteerden, uitdrukkelijk toestemming moeten geven voor orgaanuitname. Er zijn echter aanwijzingen dat dergelijke illegale praktijken nog steeds doorgaan. Matas & Kilgour, 2007, spreken van opzettelijk overheidsbeleid waarbij organen worden verkocht van geëxecuteerde gevangenen. Ook zouden hiervoor speciaal gevangenen worden geselecteerd waarbij het oogmerk gericht is op de verwijdering van organen. In zulke gevallen kan men spreken van mensenhandel.

3 Zie bijvoorbeeld: *China geeft gebruik van organen geëxecuteerden toe*, Het Parool, 27 augustus 2009; *China gaat misstanden bij orgaandonaties bestrijden*, NRC Handelsblad, 27 augustus 2009.

- *) Overeenkomstig met *Draft glossary on donation and transplantation* van de Wereldgezondheidsorganisatie⁴
- **) Overeenkomstig met NRM5

In §13.2 wordt recente wetenschappelijke en normatieve literatuur uit de periode 2007-2009 besproken. Hierbij worden in §13.2.1 bevindingen beschreven uit kwalitatieve en kwantitatieve studies over de aard en omvang van internationale orgaanhandel. Het empirische onderzoek naar deze orgaantransplantaties schetst een beeld van orgaandonoren uit onderontwikkelde landen, die vanwege financiële motieven hun nier afstaan aan welgestelde orgaanpatiënten. §13.2.2 beschrijft kort vanuit een normatieve invalshoek enkele nieuwe bijdragen in de ethische discussie over de toelaatbaarheid van verschillende vormen van orgaandonatie.

De relevantie voor Nederland van de ethische discussie omtrent de toelaatbaarheid van verschillende vormen van orgaandonatie blijkt uit de casus beschreven in §13.3. In 2007 keerde een Nederlandse verzekeringsmaatschappij een vergoeding uit aan een Nederlandse vrouw die in Pakistan een niertransplantatie onderging. Vanuit de Nederlandse politiek werd toen de vraag opgeworpen of dit een wenselijke ontwikkeling is. In §13.3.1 wordt ingegaan op de rol die het Nederlandse verzekeringswezen speelt bij de vergoeding van een orgaandonatie in het buitenland en wordt de bijbehorende wetgeving behandeld. Ten grondslag aan internationale orgaanhandel (waaronder orgaantoerisme) en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering ligt het tekort aan orgaandonoren. §13.3.2 gaat dieper in op de aanpak van de regering om dit tekort terug te dringen.

De laatste subparagraaf (§13.3.3) laat zien dat er, naast de bovenstaande Pakistaanse casus, nog twee signalen zonder aanknopingspunten voor verdere opsporing waren met betrekking tot mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Tevens zijn er meer concrete aanwijzingen dat (internationale) orgaanhandel zich op beperkte schaal voordoet in Nederland. Waakzaamheid is dus geboden: orgaanhandel in Nederland zou een vlucht kunnen nemen, mogelijk gepaard gaande met gevallen van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering, nu het tekort aan geschikte donoren nog steeds zeer nijpend is.

In §13.3 komt naar voren dat Nederlandse zorgverzekeraars bij de uitkering van een vergoeding voor orgaantransplantatie in het buitenland gebonden zijn aan diverse Europese en internationale verdragen. Niet alleen hebben dergelijke documenten invloed op nationale jurisdicties; ook de eerder aangehaalde empirische bevindingen en normatieve standpunten hebben hun weerslag gehad op (recente) internationale regelgeving van verscheidene organisaties. §13.4 beschrijft summier het Europese en internationale juridische raamwerk omtrent orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering.

---

4 Editorial Group for a Global Glossary, *Draft Glossary on Donation and Transplantation* (datum onbekend). Deze verklarende woordenlijst is gemaakt naar aanleiding van een bijeenkomst genaamd *Data Harmonization on Transplantation Activities and Outcomes: Editorial Group for a Global Glossary Meeting* in Genève op 7/8 juni 2007 georganiseerd door de Wereldgezondheidsorganisatie. Het werkdocument is nadrukkelijk alleen bedoeld voor raadpleging en geen officiële publicatie van de Wereldgezondheidsorganisatie.

13.2 Empirisch en normatief kader

Allereerst worden in deze paragraaf de resultaten van kwalitatieve en kwantitatieve studies rondom de gevolgen van orgaantoerisme voor de orgaangever in orgaanexporterende landen besproken. Deze bevindingen dragen mogelijk bij aan het innemen van een standpunt rondom de toelaatbaarheid van orgaantoerisme. Want hoewel er consensus lijkt te zijn rondom de strafbaarstelling van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering, is er wel een discussie rondom deze en andere vormen van orgaanhandel. Nu in NRM5 al is ingegaan op de medisch-ethische discussie rondom commerciële orgaantransplantatie, behandelt deze paragraaf niet opnieuw de verschillende invalshoeken, maar wel de gepubliceerde bijdragen tussen de jaren 2007-2009.

13.2.1 Empirisch onderzoek

Naar orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering is weinig empirisch onderzoek gedaan. Uit de beschikbare resultaten komt naar voren dat de omstandigheden, waarin orgaandonaties zich afspelen, in bepaalde landen duiden op vormen van orgaanhandel en mogelijk zelfs mensenhandel.

In opdracht van de Wereldgezondheidsorganisatie heeft Shimazono (2007) een literatuuronderzoek uitgevoerd waarbij hij de kwalitatieve en kwantitatieve gegevens van beschikbare onderzoeken over orgaanhandel heeft samengebracht. De omvang en gevolgen van internationale orgaanhandel in orgaanimporterende⁵ en orgaanexporterende⁶ landen wordt beschreven aan de hand van 51 wetenschappelijke artikelen en 243 berichten uit de media.⁷ Het onderzoek van Shimano vormt hiermee het enige samenvattende rapport met dergelijke omvangrijke informatie omtrent orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering.⁸

Omvang en vormen van orgaantoerisme

Hoewel kwantitatieve studies omtrent de omvang van orgaanhandel nog zeer schaars zijn, schat Shimazono het aantal niertransplantaties door orgaanhandel en mensenhandel op vijf procent van het totaal uitgevoerde aantal levende niertransplantaties in de wereld.

5 Hierbij noemt Shimazono landen als Australië, Canada, Israël, Japan, Oman, Saudi Arabië en de Verenigde Staten.

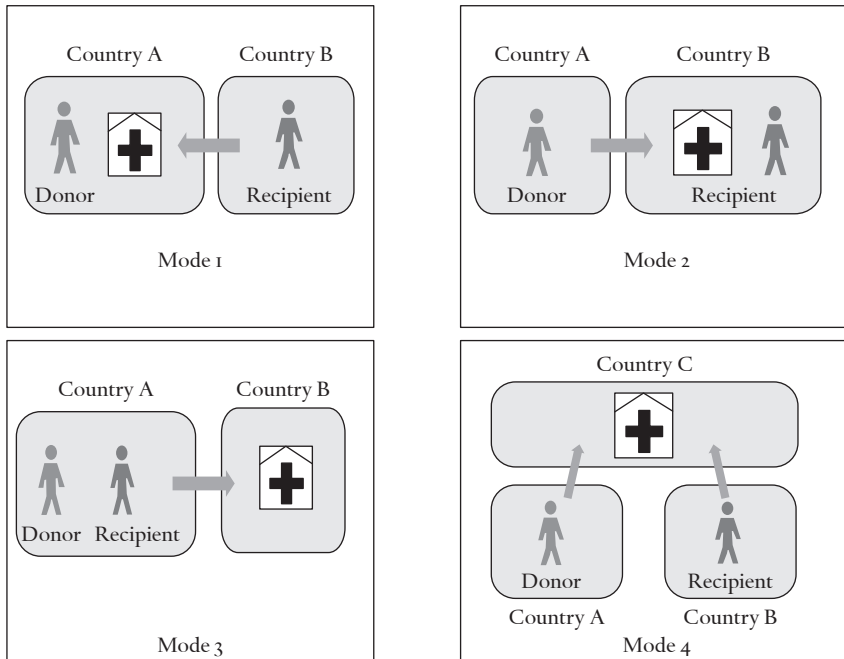
6 Orgaanexporterende landen zijn bijvoorbeeld Bolivia, Brazilië, China, Colombia, Filippijnen, India, Irak, Iran, Israël, Moldavië, Pakistan, Peru en Turkije.

7 Ook zijn er volgens Shimazono vijftien 'andere' documenten gebruikt. De aard hiervan is onbekend.

8 De Raad van Europa voert momenteel een multidisciplinair transnationaal onderzoek uit naar orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering, zie Council of Europe's action to combat trafficking in human beings, CM/Inf(2008)28, 9 juni 2008. Op het moment van schrijven was dit onderzoek van de Raad van Europa nog niet gepubliceerd. Daarnaast heeft, volgens het Europees Parlement, Europol geen studie over orgaanverkoop en orgaanhandel uitgevoerd met het argument dat er geen met documenten te staven gevallen zouden zijn. Het Europees Parlement heeft hier tegen ingebracht dat documenten tonen dat orgaanhandel voor EU-lidstaten wel degelijk een probleem is. Zie: Resolutie van het Europees Parlement van 22 april 2008, Orgaandonatie en transplantatie: beleidsmaatregelen op EU-niveau, P6_TA(2008)0130.

Shimazono onderscheidt vier vormen van internationale orgaanhandel, waaronder ook orgaantoerisme (zie Figuur 13.1).

Figuur 13.1 Vormen van internationale orgaanhandel

Bij manier (*mode*) 1 vertrekt een ontvanger uit land B naar land A waar de donor en het transplantatiecentrum zich bevinden. Bij manier 2 gaat de donor uit land A naar de ontvanger en het transplantatiecentrum uit land B. Manier 3 is de situatie waarbij de ontvanger en de donor uit land A vertrekken naar het transplantatiecentrum in land B. Bij manier 4 vertrekken de donor uit land A en de ontvanger uit land B naar het transplantatiecentrum in land C.

Gevolgen van orgaantoerisme voor donor en ontvanger

Shimazono keek ook naar de effecten en consequenties van het ondergaan van een orgaantransplantatie in orgaanexporterende landen. Aan de hand van dertien onderzoeken concludeert hij dat er een verhoogde kans is op medische complicaties bij de ontvanger. De overlevingskans en acceptatie van het nieuwe orgaan door het lichaam ligt ook aanmerkelijk lager dan internationaal geaccepteerde standaarden voorschrijven.

Naar aanleiding van drie kwantitatieve studies schrijft Shimazono over de economische en medische gevolgen die orgaanhandel heeft op de betaalde nierdonoren in de orgaanexporterende landen Egypte, India en Iran. Hierin komt naar voren dat voor betaalde donoren armoede veelal een economisch motief is om een nier af te staan. Het financiële voordeel van de orgaanuitname blijkt van korte duur. In Egypte gaf 78% van de betaalde donoren het ontvangen geld uit binnen vijf maanden na donatie. 73% Van hen kon minder inspanningen opbrengen bij arbeidsintensief werk. In India hadden gezinnen van betaalde nierdonoren na

donatie over het algemeen een lager inkomen. Ook komt naar voren dat de meeste donoren (93%) een nier hadden afgestaan om een schuld af te betalen, maar dat 75% nog steeds een schuld had na de donatie. In Iran gaf 65% aan dat de orgaanuitname negatieve effecten had op (de uitoefening van) hun beroep. In de drie landen rapporteerde een overgrote meerderheid van de betaalde donoren dat de orgaandonatie een achteruitgang van hun gezondheid teweeg had gebracht. Shimazono stelt dat deze bevindingen overeenkomen met resultaten uit kwalitatieve studies uitgevoerd in andere orgaanexporterende landen. Betaalde donoren uit deze landen geven ook aan dat zij last hebben van depressies, spijt en discriminatie⁹. Daarnaast hebben zij vaak geen toegang tot medische nazorg. Zo wees onderzoek uit 2007 onder nierdonoren in Pakistan uit dat 90% van hen analfabeet is, en 70% schuldarbeid verricht. Respondenten gaven aan dat schuldaflossing de belangrijkste beweegreden was om een nier af te staan. 88% van hen rapporteerde overigens geen financiële vooruitgang te ondervinden na de nieruitname en had spijt van de beslissing om het orgaan te verkopen.

Bovenstaande bevindingen van orgaanhandel staan in contrast met het onderzoek van Zuidema¹⁰ naar altruïstische donoren in Nederland. Geen van de altruïstische nierdonoren uit het onderzoek had medische of psychologische complicaties van blijvende aard ondervonden na de donatie. Ook had geen van hen achteraf spijt van zijn beslissing.¹¹ Dit geldt zowel voor personen die een nier afgeven aan een bekende als ook voor nierdonoren die de ontvanger van het orgaan nooit hebben ontmoet en nooit zullen ontmoeten.¹² Deze conclusie wordt ook onderbouwd door vergelijkbaar onderzoek onder 5000 altruïstische nierdonoren die na donatie juist een verbetering van hun zelfvertrouwen, relatie en kwaliteit van leven aangaven.¹³

13.2.2 Ethische discussie

Hoewel er binnen het wetenschappelijke debat consensus bestaat over de ontoelaatbaarheid van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering, blijft de ethische discussie rondom (internationale) orgaanhandel en orgaantoerisme doorgaan. Sinds NRM5 zijn er

9 Shimazono weidt niet uit waar deze discriminatie vanwege een betaalde nierdonatie uit voort komt en hoe deze discriminatie zich uit.

10 Zuidema e.a., 2009.

11 Als beweegredenen om een nier af te staan worden genoemd dat sommige altruïstische donoren in hun directe of niet-directe omgeving patiënten kennen die een nierziekte hebben of die dialyseren. Anderen gaven aan dat zij in hun omgeving te maken hadden met ernstig zieke (nier)patiënten (die zij niet konden helpen).

12 Zuidema e.a., 2009, beschrijft vijf manieren van levende nierdonatie in het Erasmus Medisch Centrum te Rotterdam. Dit zijn Samaritaanse nierdonatie: donatie bij leven, ten gunste van een onbekende ontvanger (*non directed altruistic donation*). Niet-gerichte donatie: een levende donor geeft anoniem een nier aan een ontvanger op de wachtlijst; gerichte donatie: een levende donor schenkt een nier aan een bekende met wie hij of zij geen bijzondere emotionele band of familieband heeft (in het Erasmus Medisch Centrum kunnen Samaritaanse donoren ook voor deze gerichte vorm van donatie kiezen); Donor-ruilprogramma: koppels van een levende donor en een incompatibele ontvanger ruilen met een ander koppel een donornier; Domino-ruilkoppelprogramma: een Samaritaanse donor geeft een nier aan een ontvanger van een ruilkoppel dat in het ruilprogramma geen geschikte donor kon vinden, en de donor van dit koppel, die al te kennen heeft gegeven te willen doneren, schenkt een nier aan een patiënt op de wachtlijst.

13 Clemens, e.a. 2006.

met betrekking tot dit onderwerp weinig inzichten bijgekomen. Zo stellen diverse auteurs, die ook zijn geciteerd in NRM5, in nieuwe artikelen dat orgaanhandel en orgaantoerisme gelijk zijn aan mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Opvallend aan deze discussie is dat een aantal van de auteurs, die zich in de ethische discussie hebben gemengd, (samen) in regelgevende organisaties of organisaties met een belangrijke adviesfunctie zitten. Hierdoor kenmerkt het huidige debat op internationaal niveau (2007-2009) zich niet door een verscheidenheid aan vernieuwende meningen of nuanceringen.

Ontoelaatbaarheid orgaantoerisme

De in §13.2.1 besproken empirische onderzoeksresultaten worden regelmatig als argumenten aangevoerd om de stelling te onderbouwen dat orgaantoerisme veelal een vorm van mensenhandel is.

Als oorzaak van orgaanhandel en orgaantoerisme wordt het wereldwijde tekort aan beschikbare organen van altruïstische donoren gezien. Als gevolg hiervan worden personen met een zwakke sociaal-economische status in orgaanexporterende landen uitgebuit, omdat patiënten willen ontkomen aan wachtlijsten voor orgaantransplantatie in hun eigen (orgaanimporterende) land.¹⁴ Geconcludeerd wordt dat sociale determinanten van de orgaangever – armoede, schulden, een kwetsbare maatschappelijke positie of analfabetisme – een reflectie zijn van sociale ongelijkheid tussen donor en ontvanger en dwingen tot de verkoop van organen.¹⁵ Door deze determinanten is er geen autonomie of keuzevrijheid voor de orgaangever. Om deze reden zou er veelal sprake zijn van dwang en uitbuiting.¹⁶

Daarnaast geven diverse experts aan dat bij orgaantoerisme regelgeving wordt omzeild of overtreden in zowel orgaanexporterende als orgaanimporterende landen.¹⁷ Er zijn aanwijzingen dat de georganiseerde misdaad een rol speelt in de wereldwijde handel in organen.¹⁸ Verder zijn er een aantal praktische bezwaren tegen orgaanhandel voor de orgaanontvanger. Hierbij kan worden gedacht aan de afwezigheid van essentiële donorinformatie van de orgaangever en afbreuk aan de gebruikelijke arts-patiëntrelatie.¹⁹

Kritiek

Evans²⁰ meent dat men voorzichtig moet zijn met een definitieve stellingname rondom orgaantoerisme als vorm van mensenhandel. Hoewel Evans de praktische bezwaren en de empirische onderzoeken die duiden op uitbuiting en dwang onderschrijft, zijn veel argumen-

14 Danovitch & Delmonico, 2008.

15 Budiani-Saberi & Karim, 2009.

16 Epstein, 2007; Budiani-Saberi & Delmonico, 2008, p.925 en Danovitch & Delmonico, 2008, p.387.

17 Geis & Brown, 2008.

18 Zie bijvoorbeeld Geis & Brown, 2008. Oud-aanklager van het Internationaal Straftribunaal voor Voormalig Joegoslavië Carla Del Ponte beschuldigt in haar boek *La Caccia. Lo e i Criminali di Guerra* het Kosovaarse Bevrijdingsleger van het vermoorden van 100 tot 300 Serviërs voor het verwijderen van hun organen. De Raad van Europa heeft in 2008 onder leiding van Dick Marty een onderzoek gestart naar aanleiding van deze beschuldigingen. assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=4847

19 Danovitch & Delmonico, 2008, p.388

20 Evans, 2008.

ten tegen orgaanhandel volgens hem etnocentrisch en representeren zij alleen een Westerse visie. Evans waarschuwt dat een dergelijke benadering niet het werkelijke probleem – het tekort aan altruïstische orgaandonoren – zal oplossen, maar slechts bijdraagt aan verslechterende diplomatieke verhoudingen tussen landen.

Opvallend aan deze stelling is in ieder geval dat in de periode 2007-2009 een aantal orgaan-exporterende landen (China²¹, Filippijnen²² en Pakistan²³) maatregelen heeft genomen om orgaantoerisme tegen te gaan, terwijl in diverse orgaanimporterende landen als Israël²⁴, Singapore²⁵ en de Verenigde Staten²⁶ juist stemmen opgaan en/of regelgeving is ingevoerd om vormen van commerciële orgaantransplantatie toe te staan.²⁷

Ook in Nederland zijn er voorstanders van het financieel stimuleren van donatie door levende donoren. De Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ) stelde in 2007 dat altruïsme en betaling goed samen kunnen gaan.²⁸ Volgens de Raad zou een reële beloning een flinke stimulans kunnen geven aan deze vorm van donatie. Een levenslange vrijstelling van de ziektekostenpremie zou in dat geval de meest geschikte vorm van belonen zijn. Volgens de RVZ is het risico dat iemand een orgaan doneert om aan geld te komen, bij een gratis ziektekostenverzekering minder aanwezig. Zorgverzekeraars Nederland, de brancheorganisatie van de zorgverzekeraars, staat daar afwijzend tegenover, omdat dat mensen in financiële nood kan aantrekken.²⁹

-
- 21 *Regulation on Human Organ Transplantation* van 23 juni 2008. Tevens heeft China in augustus 2009 een nationaal orgaandonatiesysteem gelanceerd om meer donoren te werven, minder afhankelijk te worden van geëxecuteerde gevangenen, en illegale handel tegen te gaan. Zie *Public call for organ donations*, China Daily, 26 augustus 2009. www.chinadaily.com.cn/china/2009-08/26/content_8616938.htm.
- 22 Op 29 april 2008 kondigde President Arroyo een verbod aan voor alle niertransplantaties aan buitenlanders. *Timeline: Kidney Trading in the Philippines*, Newsbreak Online, 16 maart 2009. newsbreak.com.ph/index.php?option=com_content&task=view&id=5927&Itemid=88889458.
- 23 *Transplantation of Human Organs and Human Tissue Ordinance 2007* te vinden op www.health.gov.pk/
- 24 Volgens de Israëlische *Organ Transplant Bill* uit 2008 worden levende nierdonoren gezien als chronisch zieke patiënten. In Israël zijn chronisch patiënten vrijgesteld van het betalen van ziektekostenpremie. Zie *Compromise Found on Kidney-Donor Benefits*, Arutz Sheva, 3 april 2008. www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/125463.
- 25 De *Human Organ Transplant Bill 2009* regelt dat levende nierdonoren een financiële vergoeding krijgen. Zie www.parliament.gov.sg/Publications/090003.pdf.
- 26 Volgens *Wait-Listed to Death*, Wall Street Journal, 17 december 2008, gaat de *National Kidney Foundation* haar standpunt met betrekking tot een totaal verbod op orgaanhandel herzien. online.wsj.com/article/SB122948107890913051.html.
- 27 Ook in België bestaan ideeën om levende donoren, die hun nier afstaan, te compenseren. Momenteel wordt er een studie uitgevoerd in opdracht van het Belgische Ministerie van Volksgezondheid om te bepalen wat de kostprijs is van het afstaan van een nier. Zie *Overheid wil ook levende orgaandonoren inschakelen*, HLN, 17 augustus 2009. www.hln.be/hln/nl/962/Gezondheid/article/detail/971361/2009/08/17/Overheid-wil-ook-levende-orgaandonoren-inschakelen.dhtml.
- 28 Van Dijk & Hillhorst, 2007.
- 29 *Kritiek op beloning voor nierdonor*, NOS, 10 november 2007. www.nos.nl/nos/artikelen/2007/11/art-000001C8239C1229CEDD.html.

13.3 Ontwikkelingen in Nederland

In NRM5 werd geconcludeerd dat er voornamelijk weinig aanwijzingen zijn dat orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering voorkomen in Nederland. Wel werd gewaarschuwd voor mogelijke toename van orgaantoerisme door Nederlandse patiënten en waakzaamheid ten aanzien van eventuele niet geheel vrijwillige donaties en donaties voor een financiële tegenprestatie in Nederlandse transplantatiecentra.^{NRM5} Sindsdien zijn er een aantal ontwikkelingen in Nederland die deze aandachtspunten onderschrijven.

Naar aanleiding van een geval, waarin een Nederlandse nierpatiënte naar Pakistan ging voor een transplantatie, wordt duidelijk welke rol de regering aan het Nederlandse verzekeringswezen toekent ten aanzien van de bestrijding en het voorkomen van orgaantoerisme. In §13.3.1 worden de relevante ontwikkelingen met betrekking tot de regelgeving op dit gebied besproken.

Vervolgens wordt in §13.3.2 het Masterplan Orgaandonatie behandeld. In deze subparagraaf komt de invalshoek en het plan van aanpak van de overheid naar voren om het tekort aan orgaandonaties terug te dringen. Dat dit ook relevant is voor mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering blijkt uit de ratio – het tegengaan van commerciële transplantatiepraktijken – achter de strafbepaling van de desbetreffende Wet op de orgaandonatie. Commercialisering kan immers leiden tot onvrijwillige verwijderingen.^{NRM5}

In §13.3.3 worden incidenten van internationale orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering in Nederland en de reacties hierop door politie en OM beschreven.

13.3.1 Verzekeringswezen in casus Pakistan

Uit het bovenstaande rapport van de RVZ en de reactie hierop van Zorgverzekeraars Nederland blijkt dat ook in Nederland de discussie over commerciële orgaantransplantatie actueel is. In de uitzending van 21 januari 2008 toonde het programma Netwerk een geval van orgaantoerisme waarbij een Nederlandse nierpatiënte een transplantatie onderging in Pakistan. Een Nederlandse zorgverzekeraar had de niertransplantatie vergoed. Uit het onderzoek van Shimano komt naar voren dat in Pakistan bij dergelijke transplantaties sprake kan zijn van orgaanhandel. Tevens zijn er incidenten bekend van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering.³⁰

Tweede Kamerleden stelden naar aanleiding van de uitzending vragen aan minister Klink van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over de toelaatbaarheid van een niertransplantatie in Pakistan en een vergoeding door een zorgverzekeraar voor een dergelijke transplantatie.³¹ In zijn antwoorden op deze Kamervragen berichtte de minister dat volgens de Zorgverzekeringswet op de zorgverzekeraar geen plicht rust om uit te zoeken of de donor voor de transplantatie meer heeft ontvangen dan de gederfde inkomsten. Ook boden de voorhanden

30 *Pakistan Arrests 9 in Kidney Removal Case*, New York Times, 27 mei 2007 www.nytimes.com/2007/05/27/world/asia/27pakistan.html?_r=1.

31 *Aanhangsel Handelingen II 2007/08*, nrs. 1741 en 1742; *Kamerstukken II 2008/09*, 28 140, nr. 62.

zijnde gegevens onvoldoende aanwijzingen voor het oordeel dat er sprake zou zijn van een strafbaar feit naar Nederlands recht. De toestemming voor het verwijderen van organen tegen betaling is in Nederland nietig op grond van artikel 2 van de Wet op de orgaandonatie.

Strafbaarheid (internationale) orgaanhandel

Voor de strafbaarheid van orgaanhandel in Nederland en door Nederlanders in het buitenland is artikel 32 van de Wet op de orgaandonatie van belang. Daarin worden de volgende gedragingen strafbaar gesteld:

- het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen dat een ander aan een derde toestemming verleent voor het bij leven verwijderen van een orgaan tegen kosten die meer bedragen dan de kosten, daaronder begrepen gederfde inkomsten, die een rechtstreeks gevolg zijn van het verwijderen van een orgaan (een commerciële vergoeding);
- het openlijk aanbieden van een vergoeding voor een orgaan die meer bedraagt dan de kosten, daaronder begrepen gederfde inkomsten, die een rechtstreeks gevolg zijn van het verwijderen van een orgaan (een commerciële vergoeding).

In casu is niet bekend onder welke omstandigheden de donor zijn nier heeft afgestaan. Hierdoor is niet duidelijk of de gedraging van de nierpatiënte strafrechtelijke gevolgen heeft in Nederland. De patiënte had de vergoeding betaald aan het Pakistaanse ziekenhuis en niet aan de nierdonor. Hierdoor is er geen rechtstreeks verband tussen de gewraakte handeling (het betalen van een nierdonor) en de prestaties die voortvloeien uit de zorgverzekeringsovereenkomst (de kostenvergoeding van de niertransplantatie).

Met betrekking tot de uitkering van de vergoeding van de zorgverzekeraar aan de nierpatiënte bepaalt de Zorgverzekeringswet dat een vergoeding wordt uitgekeerd ongeacht de vraag of voor een orgaan is betaald of niet. De minister stelt dat “een niertransplantatie valt onder de dekking van een zorgverzekering wanneer de verzekerde deze transplantatie nodig heeft en deze op een medisch verantwoorde manier wordt verricht. Dat laat onverlet dat [de zorgverzekeraar] de vergoeding van de kosten mogelijk had kunnen weigeren op grond van het Burgerlijk Wetboek (BW) met een beroep op onaanvaardbaarheid van die vergoeding naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid of strijdigheid met de goede zeden of openbare orde. Om bij de rechter met succes een beroep te doen op deze bepalingen uit het BW heeft de verzekeraar in het kader van zijn bewijsplicht in ieder geval de lastige taak om in te gaan op de specifieke omstandigheden rond de patiënt en zijn transplantatie in Pakistan.”

College van Zorgverzekeraars

Eerder had het College voor Zorgverzekeraars de desbetreffende zorgverzekeraar in een aantal overwegingen³² omtrent de vergoeding van de niertransplantatie aangegeven dat het niet uitgesloten is dat de zorgverzekeraar de vergoeding van de kosten van de niertransplan-

³² Het College gaf geen advies aan de zorgverzekeraar, maar gaf een aantal overwegingen mee omdat het beantwoorden van de hoofdvraag – valt een niertransplantatie in het buitenland onder de dekking van een basispolis als gebruik wordt gemaakt van een nierdonatie tegen betaling? – niet tot zijn bevoegdheid behoort.

taties in Pakistan kan weigeren op grond het Burgerlijk Wetboek.³³ Artikel 3:40 BW schrijft immers voor dat een rechtshandeling die door inhoud of strekking in strijd is met de goede zeden of de openbare orde, nietig is. Het College oordeelde dat de situatie, waarin gebruik wordt gemaakt van donornieren tegen betaling, valt onder het terrein van de goede zeden.³⁴ Het College stelde: “Dit geldt temeer daar het in Nederland ook in strijd is met de normen van het (geschreven) recht. Dit gebruik maken van donornieren tegen betaling, ongeacht waar dit heeft plaatsgevonden, kan in strijd zijn met de goede zeden. Daarbij is het de vraag of betaling aan de donor onder alle omstandigheden geacht kan worden in strijd te zijn met de goede zeden. Wanneer de overeenkomst met volledige instemming van de donor en in overeenstemming met de wetten van het betreffende land tot stand is gekomen, zou dat oordeel anders uit kunnen vallen dan in situaties waarbij er sprake is van druk (zoals dwang, geweld, misleiding, of misbruik van omstandigheden). Dit oordeel heeft echter primair betrekking op de overeenkomst met de donor, dan wel op de behandelovereenkomst.”

Het College concludeert ook dat “kennelijke instemming van de donor, als die al wordt verondersteld, het lastiger [kan] maken om de uitspraak te doen dat kostenvergoeding van de transplantatie tegen de goede zeden is”. Hoewel orgaanhandel in Pakistan ten tijde van het incident in 2007 nog legaal was³⁵, lijkt ook hier de discussie relevant of er sprake is van uitbuiting en dwang van donoren wanneer zij zich door erbarmelijke omstandigheden genoodzaakt voelen om hun nier af te staan. Het College stelt dat bij een dergelijke afweging moet worden gekeken naar het individuele geval en dat dit niet altijd zal leiden tot gelijklopende uitkomsten. Het College eindigt met de uitkomst dat de zorgverzekeraar de beslissing in deze zelfstandig moet nemen.

Zorgverzekeringswet

In Kamerstuk Orgaantransplantaties in het buitenland van 3 november 2008 informeerde minister Klink de Tweede Kamer dat hij in overleg met de minister van Justitie had besloten de Zorgverzekeringswet zodanig te wijzigen dat de verzekeraar in die gevallen dat ernstige twijfel bestaat omtrent de ethische aanvaardbaarheid van een transplantatie, de vergoeding daarvan moet weigeren.³⁶ Deze wettelijke maatregel zal volgens de minister op 1 januari 2010 worden getroffen. Een andere wijziging betreft het Besluit Zorgverzekeringen.³⁷ Deze wijziging heeft tot gevolg dat een niertransplantatie, verricht buiten de EU of de landen die partij zijn bij de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte, alleen nog onder de te verzekeren prestaties van de Zorgverzekeringswet valt als er sprake is van een donatie door een bloed-

33 College voor Zorgverzekeraars AaZ, 1 oktober 2007.

34 Bij de goede zeden moet men denken aan de in een bepaalde maatschappelijke constellatie als fundamenteel ervaren normen van ongeschreven recht, waarbij de moraliteit centraal staat.

35 Sinds de invoering van *Transplantation of Human Organs and Human Tissue Ordinance 2007* is de transplantatie van organen bij buitenlanders verboden. De onderhavige Pakistaanse wet schrijft boetes en celstraffen voor aan degene die handelt in organen of deze onwettig verwijderd (naar de voorwaarden die worden gesteld in de *Transplantation of Human Organs and Human Tissue Ordinance 2007*).

36 *Kamerstukken II 2008/09*, 28 140, nr. 62.

37 *Kamerstukken II 2008/09*, 29 689, nr. 265.

verwant, echtgenoot of geregistreerde partner. Volgens minister Klink kan dit er mogelijk toe leiden dat minder mensen hun toevlucht nemen tot het kopen van een nier.³⁸

13.3.2 Masterplan Orgaandonatie

Zoals hierboven beschreven ligt het enorme tekort aan donoren ten grondslag aan orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Verwacht wordt dat dit tekort de komende jaren alleen maar zal toenemen.³⁹ Om hierop in te spelen werd in 2008 het Masterplan Orgaandonatie van de Coördinatiegroep Orgaandonatie opgesteld.⁴⁰ De Coördinatiegroep zag de lage registratiegraad binnen het toenmalige systeem als de kern van het tekort aan donoren. Om deze reden werden de opties voor het financieel stimuleren van donatie bij leven onderzocht. Dit zou een beperking betekenen van het verbod op orgaanhandel, zoals beschreven in de Wet op de Orgaandonatie. Dat dit ook relevant is voor mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering blijkt uit de ratio – het tegengaan van commerciële transplantatiepraktijken – achter de strafbepaling van de WOD. Commercialisering kan immers leiden tot onvrijwillige verwijderingen.⁴¹ NRM5

Het Coördinatiepunt deed onderzoek naar de verschillende aspecten van en het draagvlak onder de Nederlandse bevolking voor diverse beloningssystemen⁴² van donatie bij het leven. Hieruit kwam naar voren dat er onvoldoende draagvlak was bij de bevolking om financiële prikkels op te nemen.

Een andere uitkomst was dat financiële prikkels zowel ethisch als juridisch ongewenst zijn. Het Coördinatiepunt stelt dat het beroep op de immateriële symbolische waarde van de integriteit van het menselijke lichaam zwaarder weegt dan de materiële waarde en commercialisering van het lichaam. Ook zou de legitimatie voor de arts om mee te werken aan een financieel gedreven orgaandonor vervallen.⁴³

Naast de voorgaande ethische argumenten wordt aangegeven dat de juridische ruimte voor de meeste vormen van financiële prikkels ontbreekt, zowel op nationaal (WOD) als Europees niveau⁴⁴.

Als slotsom stelt het Coördinatiepunt dat het financieel stimuleren van donatie bij het leven als prikkel moet worden verworpen. Ook wordt geconcludeerd dat in het verlengde hiervan een levende donatie met betaling van de donor in het buitenland ongewenst is.⁴⁵

38 *Aanhangsel Handelingen II* 2008/09, nr. 3179.

39 Raad van Europa, Parliamentary Assembly, Social, Health and Family Affairs Committee. *Trafficking in organs in Europe*, document 9822, 3 juni 2003.

40 Coördinatiegroep Orgaandonatie, 2008.

41 WHO, A62/15, report on Human organ and tissue transplantation, 26 maart 2009.

42 Zo werd onder andere het voorstel gedaan om levende donoren vrij te stellen van hun zorgpremie.

43 Coördinatiegroep Orgaandonatie, 2008, p.102.

44 Het Coördinatiepunt wees hierbij op *Convention on Human Rights and Biomedicine* (Biogeneeskundeverdrag) van de Raad van Europa (*Trb.* 1997, 113). Zie §13.4.2. De staatssecretaris van VWS heeft in haar Beleidsbrief Ethiek van 7 september 2007 aangegeven dit verdrag op korte termijn te willen ratificeren. Op het moment van schrijven is het onderhavige verdrag nog niet geratificeerd.

45 Coördinatiegroep Orgaandonatie, 2008, p.85.

Het kabinet volgt deze lijn die de Coördinatiegroep in het Masterplan heeft ingenomen.⁴⁶

13.3.3 Incidenten, opsporing en vervolging

In de Aanwijzing mensenhandel⁴⁷ van het Openbaar Ministerie stelt het OM dat illegale orgaanverwijdering in West-Europa niet lijkt voor te komen. Het in de Aanwijzing aangehaalde literatuuronderzoek⁴⁸ dateert uit 2004 en heeft betrekking op orgaanhandel. Wat betreft orgaanhandel hadden de onderhavige onderzoekers nauwelijks enige betrouwbare informatie gevonden die concreet betrekking had op Nederland. Er werd geconcludeerd dat er vooral sprake leek te zijn van veel geruchten.⁴⁹

Zoals hieronder wordt aangegeven zijn er inmiddels wel degelijk signalen en aanwijzingen voor het bestaan van orgaanhandel en orgaantoerisme in Nederland.

Incidenten

Uit eerdergenoemde Pakistaanse casus komt naar voren dat er na NRM5 ten minste één geval bekend is geworden waarin Nederlandse staatsburgers aan orgaantoerisme doen.

In 2009 bleek dat orgaanhandel zich mogelijk ook binnen Nederland kan voordoen. Het programma Undercover in Nederland liet zien dat personen bereid zouden zijn om tegen betaling een nier af te staan.⁵⁰ Hierbij zou de gever zich tijdens de medische check-in procedures voordoen als een vriend van de ontvanger met altruïstische beweegredenen om zo de transplantatie mogelijk te maken.

Daarnaast zijn er nierpatiënten, die advertenties plaatsen om een levende altruïstische donor te vinden.⁵¹ Hoewel legaal,⁵² toont dit voorbeeld de wanhoop van patiënten en nodigen dergelijke advertenties mogelijk uit tot orgaanhandel.

Niet alleen media hebben een rol bij het signaleren van orgaanhandel. Functionarissen en instanties die hier ook een bijdrage aan kunnen leveren zijn artsen, ziekenhuizen, GGD'en en de Inspectie voor de Volksgezondheid. Het Openbaar Ministerie wijst erop dat dergelijke instanties en personen bij een consult door een patiënt, dan wel bij een controle van of een ingreep bij een patiënt, mogelijk een indicatie krijgen dat er sprake is geweest van gedwongen orgaanverwijdering bij de patiënt. Het is dan wenselijk dat zij de patiënt wijzen op de mogelijkheid om aangifte te doen en de mogelijkheden die de hulpverlening biedt. Ook kunnen zij zelf aangifte doen van geconstateerde misstanden.⁵³

46 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Kabinetsstandpunt Masterplan Orgaandonatie. *Kamerstukken II* 2007/08, 28 140, nr. 48.

47 Aanwijzing mensenhandel (2008Ao22), *Stcrt.* 2008, 235.

48 Van der Leun & Vervoorn, 2004, pp.30-31.

49 Van der Leun & Vervoorn, 2004, pp.30-31.

50 Uitzending van 29 maart 2009.

51 Uitzending EénVandaag, 11 juni 2009.

52 Antwoorden op Kamervragen van Van Gerven over orgaanadvertenties in Nederland en orgaanhandel. *Aanhangsel Handelingen II* 2008/09, nr. 3179.

53 Aanwijzing mensenhandel (2008Ao22), *Stcrt.* 2008, 235.

Het is echter de vraag of Nederlandse artsen ook aangifte zouden doen bij geconstateerde gevallen van orgaantoerisme. Zij verkeren mogelijk in dubio om zorg te verlenen aan patiënten in de periode na de transplantatie in het buitenland, maar ook om te beoordelen of onderhavige situatie niet indruist tegen eigen beroepsnormen (en mogelijk overtreding van de Nederlandse wet). Er zijn aanwijzingen dat Nederlandse artsen wel degelijk worden geconfronteerd met orgaantoerisme. Uit interviews met een chirurg, acht nefrologen en vier transplantatiecoördinatoren uit Nederland bleek dat zij in totaal 27 personen kenden die in de afgelopen tien à vijftien jaar een transplantatie ondergingen in orgaanexporterende landen als China, India, Irak en Iran en Pakistan.⁵⁴

Opsporing

Of mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering in Nederland daadwerkelijk voorkomt is onbekend. BNRM heeft twee signalen van de politie uit 2006 en 2007 ontvangen waarin mogelijk sprake zou zijn van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Voor de verantwoordelijke opsporingsdiensten bevatte de beschikbare informatie geen aanknopingspunten voor verder onderzoek. Daarnaast heeft CoMensha in september 2007 één mogelijk geval van mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering geregistreerd. Het ging hier om een man van Indiase afkomst, die aan de politie had verklaard dat hij onder dwang een nier zou moeten gaan afstaan. Uiteindelijk is de man met onbekende bestemming vertrokken naar het buitenland.

Het Tsjechische Ministerie van Binnenlandse Zaken berichtte over een zaak die speelde tussen september 2002 en oktober 2004. In deze zaak ging het om een overtreding van artikel 209a van het Tsjechische Wetboek van Strafrecht. Deze bepaling heeft betrekking op de ongeautoriseerde behandeling van menselijk weefsel en organen van reeds overleden personen. De verdachten in kwestie waren werknemers van de Tsjechische weefselbank, die met een georganiseerde groep uit Nederland in contact stonden.⁵⁵

Openbaar Ministerie

Op dit moment zijn er bij BNRM geen zaken bekend waarbij het Openbaar Ministerie een vervolging met betrekking tot mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering heeft gestart. In de Aanwijzing mensenhandel stelt het OM dat illegale orgaanverwijdering in West-Europa niet lijkt voor te komen.⁵⁶ De Aanwijzing gaat zeer summier in op het verwijdering van organen als vorm van mensenhandel.

54 Zie Ambagtsheer, 2007. Vaak waren de patiënten buiten Nederland geboren of hadden op een andere manier een buitenlandse achtergrond. Etnische netwerken en internet speelden een belangrijke rol bij het faciliteren van betaalde orgaantransplantaties in het buitenland.

55 Ministry of the Interior, Security Policy Department, 2008, *Status Report on Trafficking in Human Beings in the Czech Republic, 2009*, p.15. Er wordt overigens niet vermeld of de verdachten ook zijn veroordeeld onder het desbetreffende artikel 209a van het Tsjechische Wetboek van Strafrecht. Ook wordt niets vermeld over de aard van de georganiseerde groep.

56 Aanwijzing mensenhandel (2008A022), *Stcrt.* 2008, 235.

13.4 Internationale regelgeving

In NRM5 werd de relevante nationale wetgeving omtrent orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering beschreven. Onderhavige rapportage heeft zich in voorgaande paragrafen tevens gericht op een aantal recente ontwikkelingen op het gebied van nationale regelgeving om orgaantoerisme en orgaanhandel tegen te gaan. Zoals uit het Masterplan Orgaandonatie blijkt is de Nederlandse wetgeving gebonden aan een aantal verdragen op Europees en internationaal niveau. Daarnaast zijn er nog diverse (juridisch niet-bindende) richtlijnen en verklaringen, opgesteld door organisaties die zich internationaal bezig houden met orgaandonatie of de bestrijding van orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering.

Hieronder wordt in §13.4.1 tot en met §13.4.5 per organisatie de relevante regelgeving, richtlijnen en andere regelgeving beschreven. Daarna wordt kort een algemeen beeld geschetst (§13.4.6) van de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen de diverse internationale documenten.

13.4.1 Verenigde Naties

- Het VN-Palermo Protocol wordt in Hoofdstuk 3 Internationale regelgeving en NRM5 besproken. Artikel 3 (a) van het Protocol stelt mensenhandel met het oogmerk van organenverwijdering strafbaar. Zowel de faciliterende en voorbereidende activiteiten als de daadwerkelijke uitbuiting vallen onder artikel 3 (a) Palermo Protocol.^{NRM3} Het artikel omvat ook orgaanhandel die voorkomt uit mensenhandel. Het verwijderen van cellen en weefsel valt niet onder het Protocol.⁵⁷
- *General Assembly Resolution 59/156 on Preventing, combating and punishing trafficking in human organs* uit 2004 dringt aan op het nemen van maatregelen door staten op het gebied van preventie, bestrijding en vervolging van transnationale georganiseerde criminaliteit met betrekking op het illegaal verwijderen van organen en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Ook spoort de resolutie staten aan om actief ervaring en informatie op dit gebied uit te wisselen.

Wereldgezondheidsorganisatie

- De Wereldgezondheidsorganisatie van de Verenigde Naties roept in resolutie WHA 57.18 *Human Organ and Tissue Transplantation* uit 2004 staten op om maatregelen te nemen die de meest kwetsbare personen beschermen tegen orgaantoerisme en de verkoop van hun weefsels en organen. Daarnaast wordt opgeroepen om mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering te bestrijden.
- In de *Data Harmonization on Transplantation Activities and Outcomes: editorial Group for a Global Glossary* uit 2007 wordt door een groep experts een aantal definitiekwesties bediscussieerd. Zo zou de nieuwe definitie van mensenhandel met het oogmerk van orgaanver-

---

57 United Nations Office on Drugs and Crime, 2006, p.244.

wijdering – zoals omschreven in artikel 3 van het Palermo Protocol – niet alleen organen, maar ook menselijk weefsel en cellen moeten omvatten.⁵⁸ De bevindingen werden opgenomen in een officieuze *Draft glossary on donation and transplantation*.⁵⁹

- In rapport *Human Organ and Tissue Transplantation* uit 2009 presenteert de Wereldgezondheidsorganisatie nieuwe *Guiding principles on Human Cell, Tissue and Organ Transplantation*. *Guiding Principle 5* schrijft voor dat cel-, orgaan- en weefseldonatie alleen vrijwillig – op altruïstische grond – mag plaatsvinden en wijst handel van deze menselijke lichaamsdelen af. Wel mogen eventuele onkosten van de donor worden vergoed.

13.4.2 Raad van Europa

- In de Raad van Europa worden mensenrechten en biogeneeskunde expliciet met elkaar verbonden. De *Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine* (Biogeneeskundeverdrag) uit 1997 is één van de eerste verdragen die expliciet regels over commerciële orgaantransplantaties bevat. Artikel 21 van het Verdrag bepaalt dat ‘*the human body and its parts shall not give rise to financial gain*’. Überhaupt mogen volgens artikel 19 uitsluitend levende donoren worden gebruikt ten behoeve van een therapeutisch voordeel aan de zijde van de ontvanger, en indien er geen geschikt weefsel of orgaan voorhanden is afkomstig van een dode donor. Artikelen 5, 6, 10 en 22 regelen dat de verwijdering van lichaamsdelen alleen mag plaatsvinden als de persoon in kwestie toestemming heeft gegeven op basis van *informed consent*.⁶⁰ Tevens worden staten verzocht om voor passende sancties te zorgen als een van deze voorschriften wordt overtreden. Nederland heeft het verdrag in april 1997 ondertekend, maar niet geratificeerd.⁶¹ De minister van VWS heeft in september 2008 aangegeven dit verdrag op korte termijn te willen ratificeren.⁶² Na ratificatie is Nederland dus gebonden aan de bepalingen van het Biogeneeskundeverdrag en is elke vorm van financiële prikkeling verboden. Dit is overigens ook nu al het standpunt van de regering.⁶³

58 Er wordt door de *editorial group* geen uitleg gegeven voor deze voorgestelde uitbreiding van de delictomschrijving van het Palermo Protocol.

59 Editorial Group for a Global Glossary, *Draft Glossary on Donation and Transplantation* (datum onbekend). Deze verklarende woordenlijst is gemaakt naar aanleiding van een bijeenkomst genaamd *Data Harmonization on Transplantation Activities and Outcomes: Editorial Group for a Global Glossary Meeting* in Genève op 7/8 juni 2007 georganiseerd door de Wereldgezondheidsorganisatie. Het werkdocument is nadrukkelijk alleen bedoeld voor raadpleging en geen officiële publicatie van de Wereldgezondheidsorganisatie. www.who.int/transplantation/activities/GlossaryonDonationTransplantation.pdf

60 Artikel 20 van het onderhavige verdrag heeft betrekking op orgaanuitname bij wilsonbekwamen.

61 Zie conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=164&CM=8&DF=7/7/2009&CL=ENG, status van 7 juli, 2009. Het kabinet had aangegeven ratificatie in ieder geval uit te stellen tot na de evaluatie van de Embryowet en van het verdrag zelf. *Kamerstukken II 2003/04*, 29 200 XVI, nr. 195. Op het moment van schrijven was het onderhavige verdrag nog niet geratificeerd.

62 Beleidsbrief Ethiek van 7 september 2008, *Kamerstukken II 2007/08*, 30 800 XVI, nr. 183, pp.19-20.

63 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Kabinetsstandpunt Masterplan Orgaandonatie. *Kamerstukken II 2008/09*, 28 140, nr. 48.

- Het *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, on Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin* (2002) is een aanvulling op en verbijzondert de algemene bepalingen van het Biogeneeskundeverdrag. De term ‘weefsel’ wordt hierin geëxpliciteerd en omvat ook menselijke cellen, maar niet bloed(producten), foetussen en reproduceerbare organen.⁶⁴ Op het voorschrift van het Verdrag dat het menselijke lichaam niet aanleiding mag geven tot financieel gewin of andere voordelen, is een toevoeging gemaakt. Artikel 21 van het *Additional Protocol* schrijft voor dat er wel financiële compensatie mag zijn voor verloren inkomsten en andere gemaakte (medische) kosten. Ook moet eventuele schade worden vergoed die het resultaat is van orgaan- of weefselverwijdering. Orgaan- en weefselhandel (‘*organ and tissue trafficking*’) moeten volgens artikel 22 van het *Additional Protocol* expliciet strafbaar worden gesteld met passende sancties door verdragspartijen.⁶⁵ Tevens wordt gesteld dat orgaandonoren en ontvangers recht hebben op medische follow-ups. Nederland heeft dit verdrag in februari 2002 wel ondertekend, maar (op het moment van schrijven) niet geratificeerd.⁶⁶
- In *Recommendation 1611 (2003) Trafficking in organs in Europe* roept de Raad van Europa lidstaten op om op nationaal en internationaal niveau – door middel van multilaterale samenwerking – orgaanhandel en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering te bestrijden. Hiervoor worden specifieke aanbevelingen gedaan voor orgaanexporterende en orgaanimporterende landen en relevante organen van de Raad van Europa. Tevens worden alle lidstaten opgeroepen om relevante internationale documenten van zowel de Raad van Europa en de Verenigde Naties te ondertekenen.⁶⁷
- De *Convention on Action against Trafficking in Human Beings* uit 2005 in artikel 4 onder a bepaalt dat mensenhandel met het oogmerk van uitbuiting in het onderhavige mensenhandelartikel ook de intentie op het verwijderen van organen, weefsel en cellen van de slachtoffers van mensenhandel omvat.⁶⁸ Nederland heeft dit verdrag in november 2005 ondertekend, maar nog niet geratificeerd.⁶⁹
- In 2009 zal een studie verschijnen over handel in organen en weefsels, inclusief mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering, die door de VN en de Raad van Europa gezamenlijk is voorbereid. Deze studie geeft een overzicht van de stand van zaken, bestudeert bestaande maatregelen om orgaanhandel te bestrijden en verkent mogelijke verdere stappen om dit fenomeen te bestrijden, inclusief het mogelijk opstellen van nieuwe inter-

---

64 Artikel 2 van het aanvullende protocol.

65 *Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, on Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin*, Explanatory report, onder punt 121.

66 Voor de Nederlandse ondertekening en de huidige stand van zaken omtrent het Aanvullend Protocol, zie conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=186&CM=8&DF=7/7/2009&CL=ENG.

67 In doc. 9822, 3 juni 2003, II Explanatory memorandum, gaat de rapporteur inzake mensenhandel van de Raad van Europa, mevr. Vermot-Mangold, dieper in op Recommendation 1611.

68 Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Explanatory report, onder punt 96.

69 Zie Hoofdstuk 3.

nationale regelgeving.⁷⁰ Op het moment van schrijven was deze studie nog niet gepubliceerd.

13.4.3 Europese Unie

- Het Europese Kaderbesluit inzake mensenhandel⁷¹ van juli 2002 stelt mensenhandel strafbaar zonder oogmerk van orgaanverwijdering te noemen. Om de onderlinge aanpassing van wetgeving te bevorderen, hanteert het nieuwe voorstel voor het Europese Kaderbesluit inzake mensenhandel⁷² van maart 2009 de ruime definitie van het misdrijf mensenhandel die in de bovengenoemde instrumenten van de VN en de Raad van Europa is opgenomen. De voorgestelde definitie omvat tevens mensenhandel met het oogmerk van het wegnemen van organen, “wat met orgaanhandel in verband kan worden gebracht en een grove schending vormt van de menselijke waardigheid en lichamelijke integriteit”, aldus de Europese Commissie.
- De Resolutie van het Europees Parlement van 22 april 2008 over orgaandonatie en transplantatie: beleidsmaatregelen op EU-niveau⁷³ spoort lidstaten aan om meer samen te werken en op nationaal niveau initiatieven te ontplooiën om het aantal beschikbare organen te verhogen. Daarnaast roept het Parlement lidstaten op om maatregelen te nemen om orgaantoerisme tegen te gaan en langetermijnstrategieën te ontwikkelen om orgaanhandel te voorkomen en te bestrijden. Ook verzoekt het Europees Parlement lidstaten hun Wetboek van Strafrecht zonedig aan te passen om ervoor te zorgen dat personen, die zich schuldig maken aan orgaanhandel, worden vervolgd. Hierbij wordt expliciet de invoering van straffen genoemd voor medisch personeel dat betrokken is bij de transplantatie van door illegale handel verkregen organen (als voorbeeld noemt het Parlement de verwijzing van een patiënt naar een buitenlandse transplantatiedienst, die mogelijk betrokken is bij illegale handel). Daarbij moet bij opleidingen van medisch personeel ook aandacht worden besteedt aan illegale handel in organen. Ook verzoekt het Parlement lidstaten zonedig maatregelen te treffen om te voorkomen dat de gezondheidszorg betrokken raakt bij het vergemakkelijken van de handel in organen en weefsels en hun medewerking verlenen aan activiteiten die direct of indirect de illegale handel in organen bevorderen.⁷⁴ Hierbij wordt als voorbeeld genoemd het vergoeden van de kosten die gemoeid zijn met illegale orgaantransplantatie.

70 Bekendmaking in: Council of Europe’s action to combat trafficking in human beings, CM/Inf(2008)28, 9 juni 2008.

71 2002/629/JHA, 19 juli 2002.

72 COM(2009) 136 definitief, 25 maart 2009.

73 P6_TA(2008)0130, 22 april 2008.

74 Zo krijgen in het Erasmus Medisch Centrum alle donoren, die niet emotioneel verwant zijn aan de ontvanger tijdens een intake-gesprek te horen dat winstbejag een onvoorwaardelijke contra-indicatie voor donatie is. Bij een vervolgspraak met een psycholoog wordt aan de hand van een gestandaardiseerde Nederlandse 90-itemversie van de *Symptom checklist* (SCL-90) in het bijzonder naar de achterliggende motivatie van de potentiële donor gekeken. Zie Zuidema e.a., 2009, p.596.

- Het Richtlijnvoorstel van het Europees Parlement en de Raad inzake kwaliteits- en veiligheidsnormen voor menselijke organen, bestemd voor transplantatie⁷⁵ en het gelijktijdig gepubliceerde Actieplan inzake orgaandonatie en -transplantatie (2009-2015): hechtere samenwerking tussen de lidstaten⁷⁶ uit december 2008 zijn in eerste instantie gericht op de kwaliteits- en veiligheidsnormen rondom orgaantransplantatie. Indirect wordt verwacht dat deze documenten bijdragen tot de bestrijding van orgaanhandel dankzij de aanwijzing van bevoegde autoriteiten, de autorisatie van transplantatiecentra, de vaststelling van voorwaarden voor orgaanverkrijging en systemen voor traceerbaarheid. De richtlijn stelt dat het tekort aan organen mogelijk kan leiden tot orgaanhandel door criminele organisaties. Handel in menselijke organen kan verband houden met handel in mensen met het doel bij hen organen te verwijderen, iets wat een ernstige schending van de grondrechten en met name van de menselijke waardigheid en de lichamelijke integriteit inhoudt. Erkend wordt dat orgaanhandel het best kan worden bestreden door de beschikbaarheid van organen te vergroten en de kwaliteit en veiligheid daarvan te waarborgen. Nederland heeft twijfels over de toegevoegde waarde van betrokkenheid van de Europese Unie en het gekozen instrument. De voorstellen uit de richtlijn zijn vaak al op nationaal niveau geregeld of worden door de Raad van Europa al opgepakt.⁷⁷

13.4.4 *World Medical Association (WMA)*

WMA is een onafhankelijke internationaal genootschap, waarbij ruim 80 nationale artsenorganisaties met meer dan acht miljoen artsen zijn vertegenwoordigd. Ook de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG) is aangesloten. Tevens is WMA een officiële relatie van de Wereldgezondheidsorganisatie. Sinds 1947 stelt WMA voor haar leden ethische richtsnoeren op via resoluties en verklaringen met betrekking tot allerlei medische onderwerpen.

- *Recommendation 1611* van de Raad van Europa roept lidstaten ook op om de aanbevelingen van de *World Medical Association Statement on Human Organ Donation and Transplantation* over te nemen en te implementeren.⁷⁸ Deze verklaring van de WMA geeft richtlijnen aan zorgverleners en beleidsmakers omtrent medische ethiek bij orgaandonaties en orgaantransplantaties. Hierin wordt ingegaan op de verplichtingen van artsen naar patiënten en maatschappij bij orgaantransplantaties en donaties. Zo moeten artsen zich inspannen om zich te verwittigen dat de te transplanteren organen op een legale en ethische manier zijn verkregen. Leden van de WMA worden opgeroepen om zich in te spannen om registratie van orgaandonoren te verbeteren en verder te ontwikkelen. Artsen moeten medewerking aan transplantaties weigeren, als de organen door middel van orgaanhandel

⁷⁵ COM(2008) 818 definitief, 8 december 2008.

⁷⁶ COM(2008) 819 definitief, 8 december 2008.

⁷⁷ BNC-fiche 22112, 778. 27 januari 2009.

⁷⁸ World Medical Association Statement on Human Organ Donation and Transplantation, adopted by the 52nd WMA General Assembly in Edinburgh, Scotland during October 2000 and revised by the WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, oktober 2006.

zijn verkregen. Ook wordt uitgebreid ingegaan op (het belang van) *informed consent* bij orgaandonoren.

13.4.5 *International Society of Nephrology (ISN) en The Transplant Society (TTS)*

– *Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism* is in 2008 opgesteld door *The Transplant Society* en de *International Society of Nephrology*. De declaratie heeft als doel om tot een algemene consensus te komen met betrekking tot definities van orgaanhandel, orgaantoerisme en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering. Daarnaast roept de declaratie landen op om tot een juridisch raamwerk te komen met betrekking tot orgaandonaties en regulerend toezicht hierop.

Hoewel de declaratie refereert aan Resolutie WHA 57.18 van de Wereldgezondheidsorganisatie uit 2004 – die spreekt over organen én weefsels – betreft de declaratie van Istanbul alleen organen.

De definitie van ‘*organ trafficking*’ (orgaanhandel) in de declaratie kan voor enige verwarring zorgen. De precieze bewoording van deze definitie volgt artikel 3 (a) Palermo Protocol: ‘*trafficking of human beings for the purpose of organ removal*’. De Raad van Europa gebruikt de term ‘*organ trafficking*’ voor orgaanhandel, terwijl *Declaration of Istanbul* hiervoor de term ‘*transplant commercialism*’ bezigt. De Raad van Europa stelt juist dat het belangrijk is om ‘*organ trafficking*’ en ‘*trafficking in human beings for the purpose of organ removal*’ van elkaar te onderscheiden.⁷⁹ Orgaanhandel is niet hetzelfde als mensenhandel, maar kan in de praktijk wel samenvallen binnen hetzelfde feitencomplex.^{NRM5}

13.4.6 **Algemeen beeld internationale regelgeving**

Als rode lijn in het Europees en internationaal juridische raamwerk loopt de oproep aan overheden om maatregelen te nemen om het tekort aan beschikbare organen op te vullen en wachtlijsten voor patiënten weg te werken. Daarnaast moet mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering worden bestreden.

De Europese en internationale regelgeving verschilt in de mate van uitwerking en op een aantal definitiekwesties. Zo verklaart de meest vergaande regelgeving van de Raad van Europa dat cel-, weefsel- en orgaandonatie alleen mag plaatsvinden op altruïstische gronden, waarbij eventuele onkosten moeten worden vergoed. Hierbij is het noodzakelijk dat een beslissing tot orgaandonatie wordt genomen op basis van *informed consent* en dat de orgaangevende en orgaanontvangende partij beiden toegang hebben tot alle nodige medische nazorg.

79 Toespraak door mevr. De Boer-Buquicchio *Deputy Secretary General of the Council of Europe. Event on Intersecting Human Rights rises: Organ Transplantation and Organ Trafficking, New Challenges and Controversies.* New York, 11 december 2007.

Verschillen zijn te vinden bij de omschrijving op welke menselijke lichaamsdelen desbetreffende voorschriften van toepassing zijn. De Verklaring van Istanbul heeft louter betrekking op (delen van) organen. De Raad van Europa en de Wereldgezondheidsorganisatie spreken ook over menselijk weefsel en cellen. Bloed(producten) zijn geen onderdeel van de definities omtrent orgaan- en mensenhandel. Dit betekent niet dat dergelijke activiteiten – bloedhandel⁸⁰ en mensenhandel met het oogmerk van bloed(producten)⁸¹ – niet voorkomen.

13.5 Conclusies

In deze paragraaf wordt aangegeven waar ten aanzien van de in dit hoofdstuk besproken onderwerpen de knelpunten liggen en welke onderwerpen in het bijzonder aandacht verdienen.

Het onderwerp orgaanhandel staat in Nederland in de belangstelling. De nieuwsmedia besteden er regelmatig aandacht aan. Ook internationaal vormt het een belangrijk aandachtspunt. Over het daadwerkelijk voorkomen van het verschijnsel in Nederland is nauwelijks informatie beschikbaar. In NRM5 is al opgemerkt dat waakzaamheid geboden is. Dit geldt nog onverkort.

Zo zijn er aanwijzingen dat personen uit Nederland naar orgaanexporterende landen afreizen. Met het oog op mogelijke misstanden in de sfeer van mensenhandel is oplettendheid nodig van faciliterende, ondersteunende en uitvoerende instanties in verband met orgaandonaties, zoals medisch personeel en zorgverzekeraars, ten aanzien van de oorsprong van een orgaan bij met name medisch toerisme.

Nader onderzoek naar orgaanhandel, orgaantoerisme en mensenhandel met het oogmerk van orgaanverwijdering in Nederland kan op dit punt mogelijk ondersteuning bieden.

In haar beleidsbrief Ethiek heeft de staatssecretaris van VWS al op 7 september 2007 aangegeven voornemens te zijn om het Biogeneeskundeoverdrag van de Raad van Europa te ratificeren. Tot op heden is dit niet gebeurd.

80 Een bende in de Chinese provincie Guangdong hield zich bezig met de illegale handel in bloed. Ze verkochten bloed van zeker tweehonderd betaalde donoren aan bloedbanken. De donoren gaven veel vaker bloed dan toegestaan, soms wel tien maal per maand. Het bloed werd vervolgens slecht gecontroleerd doorverkocht met valse donornamen. De bende maakte vooral gebruik van arme migranten uit het platteland die in de stedelijke gebieden hun heil hebben gezocht. *“Bloedbende” opgerold in China*, Brabants Dagblad, 9 april 2007, www.brabantsdagblad.nl/algemeen/bdbuitenland/1293384/Bloedbendeopgerold-in-China.ece.

81 Trouw berichtte in maart 2008 over een situatie die doet denken aan mensenhandel. In de Indiase stad Gorkhpur waren vijf personen gearresteerd die ervan werden verdacht vijftien straatarme mensen gegijzeld te hebben gehouden en hun bloed aan particuliere klinieken te hebben verkocht. De slachtoffers, die zo zwak waren dat zij niet meer op hun benen konden staan, waren op de belofte van goed betaald werk naar Gorkhpur gelokt. De leider van de bende zou dagelijks ongeveer 50.000 roepie (790 euro) met de handel hebben verdiend. *Indiase verdachten van handel in bloed opgepakt*, Trouw, 18 maart 2008. www.trouw.nl/nieuws/laatstenieuws/article1798119.ece.

